

Politeja

Nr 3(84), 2023, s. 213-230

<https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2023.84.17>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Marta ŚMIETANA

Muzeum KL Plaszow

m.smietana@plaszow.org

MÓJ BÓL JEST WIĘKSZY NIŻ TWÓJ

PROCES UPAMIĘTNIANIA KL PLASZOW

ABSTRACT **My Pain is Greater than Yours: The Process of Commemorating KL Plaszow**

This article presents an accompanying description of the process involved in commemorating the former labor and concentration camp, Plaszow. The actors involved primarily differ in the function they desire to attribute to the memorial, while the strong emotions accompanying them are primarily a consequence of the process's underlying cause – death ingrained in the post-camp landscape. Engagement in the process evokes suffering, which limits the possibilities for dialogue surrounding commemoration. Recently, the appointment of a caretaker for the site of memory, the KL Plaszow Museum, has proven to be the most influential factor in the dynamics of the process. Given that the museum is an enduring institution, there is now a strong need to explore new forms of mediation that facilitate understanding. In the author's view, specialists in culture studies, with their expert competencies, can serve as neutral intermediaries bridging the diverse expectations of the actors.

Keywords: commemoration, process, cemetery, museum, suffering**Słowa kluczowe:** upamiętnienie, proces, cmentarz, muzeum, cierpienie

Mówiąc o upamiętnieniu KL Plaszow, powinniśmy myśleć nie o jednorazowym akcie, ale o procesie, który rozpoczął się już w 1946 roku. Proces ten jest rozciągnięty w czasie, podlega zmianom, odbywa się z różnym natężeniem oraz oddziałuje na uczestników i na osoby, które na pozór nie są zaangażowane w jego przebieg. Ma swoją przyczynę – zdarzenie konstytuujące – i peryferia. I choć to zdarzenie konstytuujące wpływa najsilniej na uczestników, utrzymując ich aktywność i tym samym będąc katalizatorem zaistnienia procesu, to jednak proces, pojmowany subiektywnie przez zaangażowanych, ma wiele centrów.

Cel każdego z aktantów można streścić w jednym zdaniu: wysłuchaj nas i uznaj, że to ja mam rację. Trudno w takim porządku znaleźć obiektywne argumenty, które ostudzą emocje i umożliwią porozumienie się. Szczególnie jest to skomplikowane wobec faktu, że w prezentowanym przypadku prosta dychotomia uczestnik – obserwator nie oddaje złożoności zjawiska. A zaproponowane rozróżnienie gubi moment, w którym obserwator staje się uczestnikiem.

Przypadek upamiętnienia KL Plaszow jest według autorki przykładem nieostrości wielu podziałów, lecz przede wszystkim niejednołitego rozumienia tego, co obiektywne i subiektywne – i w konsekwencji stanowi trudność w osiągnięciu kompromisu.

PRZYCZYNA

W październiku 1942 roku na gruntach dzielnic Wola Duchacka i Podgórze Niemcy założyli obóz pracy dla Żydów ze zlikwidowanego krakowskiego getta. Nazwa Zwangsarbeitslager Plaszow bei Krakau zastała wzięta od znajdującego się w pobliżu dworca kolejowego Kraków Plaszów. Pierwsze baraki obozu pracy stawiane były na obszarze dwóch cmentarzy żydowskich.

W latach 1943-1945 więźniami obozu byli Żydzi z likwidowanych gett w Bochni, Tarnowie, Wieliczce, Rzeszowie, Przemyślu oraz z obozu pracy w Szebniach. W połowie 1943 roku w obrębie ZAL Plaszow został założony obóz pracy wychowawczej dla Polaków, w którym przetrzymywano mieszkańców Krakowa oraz ofiary pacyfikacji podkrakowskich miejscowości.

Na początku 1944 roku obóz pracy został przekształcony w Konzentrationslager Plaszow bei Krakau i z tego powodu w historiografii występuje jako KL Plaszow. W połowie tego roku liczba więźniów wynosiła ok. 20 tysięcy, a w zajmującym 80 hektarów powierzchni obozie znajdowało się blisko 200 obiektów: baraków więźniarskich i produkcyjnych, zabudowań gospodarczych, budynków murowanych.

Obóz funkcjonował do 14 stycznia 1945 roku; wówczas zakończył się trwający blisko pół roku proces jego likwidacji. Przez obóz przeszło około 35 tysięcy osób. Więźniami obozu byli głównie Żydzi, Polacy oraz Romowie. Osadzeni pochodzili z Krakowa, miejscowości podkrakowskich oraz likwidowanych gett i obozów na terenie Polski. W 1944 roku więźniami obozu byli także kierowani do KL Auschwitz węgierscy Żydzi.

W ZAL i KL Płaszow śmierć poniosło blisko 6 tysięcy osób. Wśród ofiar obozu są także rozstrzelani na jego terenie Polacy, więźniowie krakowskiego gestapo. Egzekucje i pochówki odbywały się w trzech miejscach straceń. Prochy zamordowanych wraz ze szczątkami zmarłych pochowanych na żydowskich cmentarzach wciąż znajdują się na terenie miejsca pamięci¹.

UPAMIĘTNIENIA

Działania upamiętniające KL Płaszow rozpoczęły się bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej. W latach 1946 i 1947 stanęły dwa pierwsze pomniki: krzyż na masywnej mogile i obelisk ufundowany przez Żydowską Gminę Wyznaniową w Krakowie. Następne komemoracje, których jest łącznie siedem, stawiane były do roku 2002. Podejmowane były również próby objęcia terenu poobozowego opieką, całościową bądź częściową². Niezależnie od działań memoratywnych, skupionych wokół drugowojennej przeszłości, gmina żydowska starała się zabezpieczyć część terenu cmentarnego, zdewastowanego w czasie istnienia obozu i wciąż niszczonego³. Jednocześnie cały czas postępowala zabudowa miejsca i zachodziły zjawiska, które stały w sprzeczności z dążeniem do upamiętnienia KL Płaszow. W latach 50. XX wieku przez teren byłego obozu przeprowadzona została pierwsza nitka wodociągu, druga – w latach 70. Pojawiały się pomysły na zorganizowanie w tym miejscu targowiska. Równoległe z wymienionymi działaniami trwały starania o wpisanie miejsca po obozie na listę zabytków województwa małopolskiego.

Motywyw przewodnim, powtarzanym przez troszczących się o miejsce po obozie lub tylko widzących jego zaniedbanie, było wyczekiwanie na instytucjonalnego opiekuna. Inicjatorem zmiany okazała się Gmina Miejska Kraków, która w 2006 roku ogłosiła konkurs na projekt architektoniczny upamiętnienia⁴. Zwycięzcą została firma GPP

¹ R. Kotarba, *Niemiecki obóz w Płaszowie 1942-1945*, Warszawa–Kraków 2009; tenże, *Niemiecki obóz w Płaszowie 1942-1945. Przewodnik historyczny*, b.m.w. 2014; „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2020, nr 38; J. Stendig, *Płaszów. Ostatnia stacja krakowskiego żydostwa*, red. M. Bednarek, Kraków 2020; *Płaszów. Odkrywanie*, red. D. Strojnowska, Kraków 2016.

² K. Kocik, *Płaszów. Próby upamiętnienia (1945-2007)*, [w:] *Płaszów...*, s. 97-142; K. Kocik, *KL Płaszow – pomiędzy historią a polityką pamięci*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2020, nr 38, s. 221-252; W. Szymański, *Pomnik Ofiar Faszyzmu w Płaszowie jako tekst, kontekst i pod-tekst kultury. Pamięć o wojnie po wojnie*, [w:] *Płaszów...*, s. 143-170; M. Bednarek, M. Śmietana, *Muzeum Miejsce Pamięci KL Płaszow: założenia scenariusza upamiętnienia*, [w:] *Historia w przestrzeniach pamięci. Obóz – miejsce – muzeum*, red. T. Kranz, Lublin 2021.

³ ANK, sygn. 29/1431/408, WdsW, s. 307.

⁴ *Zarządzenia Prezydenta Miasta Krakowa w sprawie ustalenia Regulaminu Konkursu w Konkursie urbanistyczno-architektonicznym na opracowanie koncepcji zagospodarowania przestrzennego terenów byłego „OBOZU PŁASZÓW”*, numer: 2659, data podpisania: 6 XII 2006, Biuletyn Informacji Publicznej, Miasto Kraków, [online] https://www.bip.krakow.pl/zarzadzenie/2006/2659/w_sparwie_ustalenia_Regulaminu_Konkursu_w_Konkursie_urbanistyczno-architektonicznym_na_opracowanie_koncepcji_zagospodarowania_przestrzennego_terenow_bylego_OBOZ.html, 16 II 2023.

Proxima sp. z o.o.: przygotowała projekt, który następnie wskutek różnych okoliczności oczekiwał wiele lat na realizację. W międzyczasie, w 2016 roku, w Muzeum Krakowa powstała jednostka prowadząca działania badawcze i edukacyjne dotyczące byłego obozu. W 2018 roku w oparciu o przygotowany przez nią scenariusz została przeprowadzona modyfikacja projektu architektonicznego. Dwa lata później powołano Muzeum KL Płaszów, oficjalnego opiekuna miejsca pamięci, który prócz równoległe prowadzonych działań badawczych i edukacyjnych realizuje opisaną inwestycję⁵.

Wydawało się, że obecność takiego podmiotu zadowoli wszystkich, lecz jak się okazało, wyznaczenie opiekuna otworzyło nowy rozdział dyskusji – i społecznego niezadowolonia. Równoległe bowiem zaszła bardzo istotna zmiana, na skutek której przestrzeń poobozowa została uznana przez wiele społeczności za swoją⁶. Z tego powodu zasadnicza funkcja instytucji, polegająca na określeniu reguł postępowania w przestrzeni, która podlega jej opiece, stała się jedną z głównych przyczyn problemów dotyczących upamiętnienia KL Płaszów.

AKTANCI

W proces upamiętnienia zaangażowanych było i jest wielu uczestników. Są wśród nich jednostki: byli więźniowie i ich rodziny, krakowianie, osoby spoza miasta i kraju, aktywiści miejscy i naukowcy; organizacje: fundacje, stowarzyszenia, kolektywy, partie polityczne; instytucje: muzea, uniwersytety, instytuty oraz organy władzy samorządowej (Gmina Miejska Kraków) i państwowej (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Na koniec wymienić należy media. Zaangażowanie uczestników procesu wydaje się po części skutkiem transferu postpamięci zdefiniowanej przez Marianne Hirsch. Spośród wyróżnionych postaci tego zjawiska w tym przypadku nie manifestuje się rodzinne, wertykalne dziedziczenie traumy, ale występuje raczej jej horyzontalna, afiliacyjna emisja. W opisywanym przypadku postpamięć nie funkcjonuje jednak jako oddziaływanie w obrębie jednego postpokolenia. Inaczej niż u badaczki mamy tu do czynienia w większości nie z drugą, lecz raczej z trzecią generacją pozostającą w orbicie wpływu cudzej, zapożyczonych środowiskowo, traumy⁷.

Istotne jest to, że przynależność do którejkolwiek z zaprezentowanych grup oznaczać może zajmowanie zarówno postawy afirmującej upamiętnienie, jak i negującej potrzebę takich działań. Linie podziału zależą nie tylko od osobistych przekonań uczestników procesu, ale znaczący wpływ ma na nie wiele czynników, choćby takich

⁵ Uchwała Nr XLVII/1273/20 Rady Miasta Krakowa z dnia 14 października 2020 r. w sprawie utworzenia samorządowej instytucji kultury: Muzeum – Miejsce Pamięci KL Płaszów w Krakowie. Niemiecki nazistowski obóz pracy i obóz koncentracyjny (1942-1945) (w organizacji), Biuletyn Informacji Publicznej, Miasto Kraków, [online] https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D25210%26typ%3Du, 16 II 2023.

⁶ J. Wódz, *Poczucie przynależności lokalnej – niektóre czynniki konstytutywne*, [w:] *Spółeczności lokalne. Teraźniejszość i przyszłość*, red. B. Jałowicki, K.Z. Sowa, P. Dudkiewicz, Warszawa 1989, s. 51.

⁷ M. Hirsch, *Pokolenie postpamięci*, przeł. M. Borowski, M. Sugiera, „Didaskalia” 2011, nr 105, s. 18-36.

jak dokonująca się obecnie zmiana socjo-społeczna⁸, prymat czynnika ekologicznego w dyskursie publicznym, uwarunkowania koniunkturalne (zbliżające się wybory zarówno do władz lokalnych, jak i państwowych, budowanie własnej pozycji w społeczności, potrzeba znalezienia informacji dobrze sprzedającej się medialnie itp.) czy zwykła zmiana poglądów zaangażowanych jednostek. Emocje są bardzo istotnym składnikiem dyskursu, oddziałującym na wszystkich uczestników⁹.

Prawidłowością jest natomiast, że osoby znajdujące się w orbicie procesu tracą obiektywizm, gdy zbliżają się do jego sedna. Tę cechę warunkuje czynnik opisany przez Michaela Herra: *quando estas tuum obok zmarłych, zaczynasz rozumieć siłę ich obecności, która odbija się długim echem, naprawdę długim*¹⁰. Bo stawką tutaj, wyrażaną wprost lub podskórnie odczuwaną przez wszystkich zaangażowanych, jest dychotomia śmierć *versus* życie. Podkreśla to Eda Nagayama, w roku 2016 prowadząca projekt badawczy dotyczący miejsca pamięci KL Płaszów: *In concentration camps, the presence of the dead is not fantasy or imagination, but facts, biologically and geologically verifiable [...] Płaszów's ghosts – gypsies, Jews and/or Poles, could haunt us claiming due respect and funeral honors, but mainly remembrance instead of oblivion*¹¹.

PERSPEKTYWY

Autorka wyróżniła trzy podgrupy w grupie osób uczestniczących w procesie. Pierwsza z nich rozpatruje teren po obozie jako przypadek badawczy, druga traktuje tę przestrzeń jako cmentarz, dla trzeciej z kolei jest ona obszarem rekreacji, parkiem. Podział ten upraszcza złożoną sytuację, ale dzięki jego zastosowaniu pojawia się pewna przejrzystość w działaniach podejmowanych wokół i na rzecz miejsca pamięci.

⁸ *Rozumienie i rozwiązywanie problemów społecznych. Dodatek Nr 1 do Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Krakowa na lata 2015-2020*, s. 2-3, [online] https://ngo.krakow.pl/aktualnosci/194333,52,komunikat,konsultacje_strategii_rozwiazywania_problemov_spolecznych_krakowa_na_lata_2015-2020.html, 13 IX 2022.

⁹ M. Mrowiec, *Kraków. Emocje wokół twórego muzeum KL Płaszów*, „Dziennik Polski” 2019, 1 VII, [online] <https://dziennikpolski24.pl/krakow-emocje-wokol-tworzonego-muzeum-kl-plaszow/ar/c1-14245807>, 2 X 2022; *Budynek czy park pamięci? Muzeum na terenie KL Płaszów bardziej dzieli niż łączy*, „LoveKraków.pl” 2022, 30 IX, [online] https://lovekrakow.pl/aktualnosci/budynek-czy-park-pamieci-muzeum-na-terenie-kl-plaszow-bardziej-dzieli-niz-laczy_37854.html, 2 X 2022; *Spór o upamiętnienie byłego obozu koncentracyjnego w Płaszowie*, „Fakt” 2022, 2 X, [online] <https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/krakow/krakow-spor-o-upamietnienie-obozu-kl-plaszow/s8wkdd5>, 2 X 2022; J. Młynarz, *Kraków i nowy konflikt społeczny, tym razem wokół terenu byłego nazistowskiego obozu koncentracyjnego KL Płaszów*, [online] <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/jacek-mlynarz-inicjatywa-ktora-powinna-laczyc-rozne-srodowiska-tworzy-bariery-i-dzieli-na-lata-a-mozna-bylo-inaczej/>, 9 II 2023.

¹⁰ M. Herr, *Depesze*, przeł. K. Majer, Kraków 2016, s. 14.

¹¹ E. Nagayama, *Trauma, Affecting, and Literary Narrative: Metaphor and Synthesis in Płaszów, a Former Concentration Camp in Poland*, [online] <https://spectressnetwork.files.wordpress.com/2014/06/eda-nagayama-usp-spectress-cultural-trauma.pdf>, 18 VIII 2022.

PRZYPADEK BADAWCZY

Zainteresowanie naukowców KL Płaszow ujmuje miejsce pamięci na dwa sposoby: historycznie¹² i kulturoznawczo. Do pierwszej grupy należą przede wszystkim publikacje Ryszarda Kotarby oraz m.in. prace Alicji Jarkowskiej¹³, Martyny Grądzkiej-Rejak¹⁴, Joanny Ostrowskiej¹⁵, Michała Wachuły¹⁶ i Wojciecha Szymańskiego¹⁷. Powstały również niepublikowane prace doktorskie, licencjackie i magisterskie¹⁸. Od 2016 roku artykuły i książki dotyczące byłego obozu publikowali także pracownicy Muzeum Krakowa, a obecnie Muzeum KL Płaszow – wśród nich znajdują się zarówno pozycje naukowe, jak i popularyzatorskie¹⁹. O KL Płaszow w kontekście jego cmentarnego charakteru

¹² K. Kocik, *O historii obozu Płaszow w polskim piśmiennictwie naukowym i publicystyce prasowej (1945-2007)*, [w:] *Historia...*, s. 119-154.

¹³ A. Jarkowska-Natkaniec, *Wymuszona współpraca czy zdrada? Wokół przypadków kolaboracji Żydów w okupowanym Krakowie*, Kraków 2018-2019.

¹⁴ M. Grądzka-Rejak, *Strach a postawy, zachowania i strategie kobiet zamkniętych w ZAL/KL Płaszow służące przetrwaniu*, [w:] *Odpowiedzialność biernych*, red. A. Bartuś, Oświęcim 2021, s. 215-232.

¹⁵ J. Ostrowska, *Przemilczane. Seksualna praca przymusowa w czasie II wojny światowej*, Warszawa 2018.

¹⁶ M. Wachuła, *Refleksja o statusie miejsca-po-obozie na przykładzie krakowskiej Fabryki Kabli w perspektywie relacji Joanny Ringel*, „Narracje o Zagładzie” 2017, nr 3, s. 345-360.

¹⁷ W. Szymański, *Miejsce pamięci – pomnik – anty-pomnik*, „Contemporary Art and Memory” (Part II) 2015, [online] <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/rihajournal/article/view/70085/63435>, 14 X 2022.

¹⁸ Zob. m.in. M. Wachuła, *Ocalić od zapomnienia. Wybór i opracowanie relacji więźniów obozu pracy przymusowej przy fabryce kabli w Płaszowie (edycja krytyczna)*, praca doktorska, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN 2020 (mnps.); K. Ciszewska, *Przemoc seksualna podczas Holokaustu na przykładzie ZAL/KL Płaszow (1942-1945) oraz ZAL Szebnie (1943-1944)*, praca magisterska, Uniwersytet Jagielloński 2019 (mnps.); A. Szkarłat, *Historia życia Henryka Zwi Zimmermanna żydowskiego więźnia Julagu III Bieżanów podobozu KL Płaszow z uwzględnieniem działalności kurierów z powiatu nowosądeckiego zajmujących się ratowaniem Żydów podczas II wojny światowej*, praca licencjacka, Uniwersytet Jagielloński 2017 (mnps.); Ł. Węgrzyn, *Morfologia nazistowskich obozów koncentracyjnych i zagłady na terytorium okupowanej Polski*, praca doktorska, Uniwersytet Łódzki 2018 (mnps.).

¹⁹ Zob. m.in. *Płaszów. Odkrywanie...*; „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2020, nr 38; J. Stendig, *Płaszów. Ostatnia...*; K. Karski, *KL Płaszow. Przewodnik archeologiczny*, Kraków 2020; tenże, M. Śmietana, *Krajobraz (miejsca) pamięci. Terapeutyczna rola badań archeologicznych w procesie kształtowania praktyk pamięci na terenie KL Płaszow*, [w:] *Kultury i krajobrazy pamięci*, red. M. Dziewierski, B. Pactwa, Katowice 2019, s. 159-174; M. Śmietana, *Wierność pustce. Autentyzm w obszarze byłego obozu*, red. P. Majewski, Warszawa 2019, s. 24-30; K. Karski, M. Śmietana, *Badania archeologiczne jako sposób odkrywania autentyczności Miejsca Pamięci KL Płaszow*, [w:] *Materiałne pozostałości konfliktów i zbrodni XX wieku w świetle najnowszych badań archeologicznych*, red. H. Mik, W. Węglińska, Gdańsk 2019, s. 103-121; K. Karski, M. Śmietana, *Muzeum – archiwum pamięci. Uwagi na temat roli materiałów archeologicznych w muzeach – miejscach pamięci na przykładzie KL Płaszow*, „Folia Praehistorica Posnaniensis” 2019, t. 24, Poznań, s. 289-308; T. Owoc, K. Karski, *Fundamenty pamięci. O doświadczeniu przestrzeni i pozostałości po byłym obozie koncentracyjnym w Miejscu Pamięci KL Płaszow*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2018, nr 6, s. 135-144; M. Śmietana, *Cmentarz – muzeum. Poza kategoriami*, [w:] *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w teorii i praktyce*, red. A. Niedźwiedz, I. Okreglicka, Kraków 2021, s. 28-41, [online] <https://books.akademicka.pl/publishing/catalog/view/327/1010/1329-1>, 16 IX 2022.

pisali też: Barbara Zbroja²⁰, Małgorzata Bednarek²¹, Krzysztof Bielawski²² i Józef Żychowski²³. Prace współczesnych badaczy dotyczące KL Plaszow poprzedzone zostały wcześniejszymi opracowaniami, w większości ujmującymi całościowo historię zagłady krakowskich Żydów²⁴. KL Plaszow był także częścią badań historyków spoza Polski²⁵.

Rozpatrując zainteresowanie tematem KL Plaszow naukowców z kręgu nowej humanistyki, zauważyć należy, że dla tej grupy badaczy punktem odniesienia jest najczęściej artykuł Andrew Charleswortha i Michaela Addisa²⁶ oraz późniejsza samodzielna publikacja Charleswortha²⁷. Pierwszy tekst, pochodzący z 2002 roku, wydawał się początkiem rozpatrywania miejsca pamięci w kluczu kulturoznawczym. Jednak dla większości badaczy przywołane artykuły i kwestia KL Plaszow są zaledwie wprowadzeniem do refleksji skupionej na innych zagadnieniach bądź przywoływane są w odniesieniu do innych tematów²⁸. Jedynie Roma Sendyka²⁹ i Hubert Kaszyński³⁰ traktują temat KL

²⁰ B. Zbroja, *Miasto umarłych. Architektura publiczna Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Krakowie w latach 1868-1939*, Kraków 2005.

²¹ M. Bednarek, *Sytuacja prawna cmentarzy żydowskich w Polsce 1944-2019*, Kraków–Budapeszt–Syraakuzy 2020.

²² K. Bielawski, *Zagłada cmentarzy żydowskich*, Warszawa 2020.

²³ J. Żychowski, *Wpływ masowych grobów z I i II wojny światowej na środowisko przyrodnicze*, Kraków 2008.

²⁴ *W 3-cią rocznicę zagłady getta w Krakowie (13. III. 1943 – 13. III. 1946)*, red. M. Borwicz, Kraków 1946; *Proces ludobójcy Amona Leopolda Goetha*, oprac. S. Kosiński, T. Cyprian, M. Siewierski, Kraków–Łódź–Warszawa 1947; A. Bieberstein, *Zagłada Żydów w Krakowie*, Kraków–Wrocław 1986; T. Pankiewicz, *Apteka w getcie krakowskim*, Kraków 1947; A. Czerkawski, M. Dunin-Wąsowicz, *Plaszów*, Warszawa 1967; R. Kiełkowski, *...zlikwidować na miejscu! Z dziejów okupacji hitlerowskiej w Krakowie*, Kraków 1981; T. Wroński, *Obóz w Plaszowie, miejsce masowej eksterminacji ludności żydowskiej, polskiej i innych narodowości w latach 1942-1945*, Warszawa 1981.

²⁵ *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 8, red. A. Königseder, München 2009, s. 233-298.

²⁶ A. Charlesworth, M. Addis, *Memorialization and the Ecological Landscapes of Holocaust Sites: The Cases of Plaszow and Auschwitz-Birkenau*, „Landscape Research” 2002, vol. 27, no. 3, s. 229-251.

²⁷ A. Charlesworth, *The topography of genocide*, [w:] *The Historiography of the Holocaust*, red. D. Stone, London 2004, s. 216-252.

²⁸ Czego najlepszym przykładem jest sytuacja, w której w numerze „Tekstów Drugich” (2/2017) w całości poświęconemu środowiskowej historii zagłady miejsce pamięci KL Plaszow występuje wyłącznie w charakterze przypisu odwołującego do ww. artykułów (przyp. 29 i 39). Tym odsyłaczem posługują się: Przemysław Czaplinski, Jacek Małczyński, Ewa Domańska, Mikołaj Smykowski i Tim Cole.

²⁹ Zob. m.in. R. Sendyka, *Pryzma – zrozumieć nie-miejsce pamięci*, [w:] *Inne przestrzenie, inne miejsca*, red. D. Czaja, Wołowiec 2013, s. 278-299; R. Sendyka, *Plaszów, czyli skandalon. Społeczne życie „miejsca-po-obozie*, [w:] *Plaszów...*, s. 241-251; R. Sendyka, *Miejsca, które straszą (afekty i nie-miejsca pamięci)*, „Teksty Drugie” 2014, nr 1, s. 84-102; R. Sendyka, *uGruntowana pamięć*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2020, nr 38, s. 271-286.

³⁰ Zob. m.in. H. Kaszyński, O. Maciejewska, *Krzywda. Odpowiedzialność. Przebudzenie. Wokół pamięci krakowskiego getta i KL Plaszow*, [w:] *Miejsca (nie)pamięci, praca zbiorowa*, red. D. Strojnowska, Kraków 2019, s. 164-177; H. Kaszyński, J. Pawlikowska, O. Maciejewska, *Dziedzictwo KL Plaszow: refleksje z perspektywy klinicznej pracy socjalnej*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein” 2019, vol. 21-22, s. 313-252; tychże, *O edukacji aksjologicznej na terenie byłego KL Plaszow*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2020, nr 38, s.191-205.

Plaszow jako istotną część swojej praktyki badawczej. Przy czym Sendyka analizuje temat byłego obozu w kluczu kulturoznawczym, Kaszyński zaś w socjologicznym. Poza nimi jedynym wyjątkiem wśród przyczynkowych analiz jest artykuł Sylwii Porąbki³¹, która analizuje w nim socjologię sporu wokół upamiętnienia.

Temat byłego obozu był także kilkakrotnie prezentowany na wystawach i wydarzeniach organizowanych głównie przez Muzeum Krakowa i Międzynarodowe Centrum Kultury oraz MOCAK Muzeum Sztuki Współczesnej³². Dodatkowo w obszarze popkultury zachodzą zjawiska będące pochodną zainteresowania KL Plaszow, wzbudzonego przez film *Lista Schindlera* w reżyserii Stevena Spielberga. Tu wskazać można zarówno aktywność dokumentalistów³³, youtuberów³⁴ jak i ukazujące się od lat 90. XX wieku książki, często pozbawione przypisów odsyłających do rzetelnych źródeł, czasem będące z pogranicza nauki i sensacji, których zazwyczaj głównym bohaterem jest Amon Goeth, były komendant obozu³⁵.

Całościowy obraz pokazuje, że o ile w perspektywie historycznej trwają metodyczne badania przeszłości KL Plaszow, o tyle szeroko pojęte kulturoznawstwo nie do końca wykorzystuje potencjał miejsca pamięci.

CMENTARZ

Na terenie miejsca pamięci w okresie przed założeniem obozu znajdowały się dwa żydowskie cmentarze, a w czasie istnienia ZAL i KL Plaszow rozstrzeliwano tu zarówno więźniów obozu, jak i osoby przywożone na egzekucje przez krakowskie gestapo. Ciała ofiar

³¹ S. Porąbka, *Kulturowe aspekty sporu wokół form upamiętnienia KL Plaszow w Krakowie*, „Politeja” 2020, vol. 17, nr 4 (67), s. 169-184.

³² Muzeum Krakowa, wystawy stałe: Ulica Pomorska 2 (od 1981 r.), Apteka pod Orłem (od 1983 r.) i Fabryka Emalia Oskara Schindlera (od 2010 r.) oraz wystawa plenerowa prac Jasona Francisko *Awers/Revers* (16-30 IV 2016). Międzynarodowe Centrum Kultury, wystawy czasowe: *Świat przed katastrofą. Żydzi krakowscy w dwudziestoleciu międzywojennym* (26 VI – 11 XI 2007), *Niechciana stołeczność. Architektura i urbanistyka Krakowa w czasie okupacji niemieckiej 1939-1945* (05 III – 12 VI 2022). MOCAK Muzeum Sztuki Współczesnej, wystawa czasowa: *Diana Lelonek. Liban i Płaszów – nowa archeologia* (27 IV – 18 VI 2017).

³³ *Schindler: The Real Story*, reż. John Blair, prod. UK, 1983; *Córka oprawcy (Inheritance)*, reż. James Moll, prod. USA, 2006; *Julius Madritsch. Sprawiedliwy wśród narodów świata*, reż. Piotr Szalsza, prod. Austria–Polska, 2018.

³⁴ *Gdy polował na ludzi, zakładał szalik i kapelusz. Za co zabijał Amon Göth w obozie Płaszów w Krakowie*, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=Ofq40xJh8-c>; *Przeżyła piekło, ale ocalił ją Oskar Schindler. Pani Niusia wciąż pamięta niemieckie zbrodnie...*, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=k95fjnZnLHs>; *Zapomniany obóz koncentracyjny*, <https://www.youtube.com/watch?v=bZDqVFo3Lak>, 19 IX 2022.

³⁵ T. Keneally, *Schindler's Arc*, Serpentine Publishing Co. Pty Ltd., 1982; M. Pemper, *Prawdziwa historia listy Schindlera*, przeł. A. Kuć, Warszawa 2006; D.M. Crowe, *Oskar Schindler. Prawdziwa historia*, przeł. Z. Łomnicka, Warszawa 2015; J. Sachslehner, *Kat z „Listy Schindlera”*. *Zbrodnie Amona Leopolda Götha*, przeł. D. Salamon, Kraków 2010; J. Teege, S. Nikola, *Amon. Mój dziadek by mnie zastrzelił*, przeł. E. Twardoch, Warszawa 2014.

zostały w połowie 1944 roku ekshumowane i spopielone. Obecnie teren poobozowy jest miejscem spoczynku szczątków oraz prochów ludzkich, jest więc *explicite* cmentarzem. Poświadczają ten fakt decyzje odgórne: wpis na listę zabytków oraz umieszczenie tej przestrzeni w rejestrze cmentarzy wojennych³⁶. Z perspektywy rodzin ofiar obozu i społeczności żydowskiej tę przestrzeń należy chronić i okazać jej szacunek. Na podobnym stanowisku stoją także Muzeum KL Plaszow oraz organy władzy państwowej i samorządowej³⁷.

PARK

Odmienny obraz miejsca po obozie widzi część krakowian. Dla niektórych z nich, działających w duchu ekologicznej troski, obecny charakter przestrzeni należy zachować w niezmienionym stanie. Porośnięty roślinnością nieużytek niemal w centrum Krakowa powinien pełnić rolę zielonych płuc miasta, pozostając dostępnym dla wszystkich użytkowników i będąc otwartym na niemal każdy rodzaj aktywności. Rykoszetem takiej perspektywy jest zachodzące w obszarze semantycznym zjawisko, na skutek którego następuje przesunięcie znaczeń i próba zastępowania słowa „cmentarz” przez słowo „park”. Obserwując tę dążność, można wnioskować, że za tym procesem, prócz obawy o przyszłość planety, stoją także silne resentymenty o charakterze społecznym, o naturze (przynajmniej w części) antysemickiej. W tym ujęciu inny/Żyd utożsamiany jest z figurą wroga o nastawieniu antyekologicznym i zaborczym, ponieważ jego domniemanym celem jest także (prócz przyrodniczego spustoszenia) zagrabienie ziemi, którą użytkowały zaangażowane osoby. Takie ujęcie wzmacnia narracja stosowana przez tych mieszkańców otuliny obozu, którzy przez lata korzystali z części gruntów poobozowych, a przeprowadzany obecnie proces prawnej egzekucji działek traktują jako zamach na ich własność³⁸.

Tej grupie osób, obarczonej bardzo silnymi osobistymi emocjami, towarzyszą z reguły interesariusze realizujący swój, zgoła odmienny, partykularny interes, najczęściej

³⁶ 37 hektarów terenu byłego obozu Plaszow zostało 24 X 2002 r. wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości województwa małopolskiego pod nr A-1120, zob. *Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości województwa małopolskiego z uwzględnieniem podziału na powiaty i gminy*, stan na styczeń 2021 r., Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Krakowie, [online] <https://www.wuoz.malopolska.pl/wp-content/uploads/2021/02/Rejestr-powiaty-stycze%C5%84-2021.pdf>, 16 IX 2022. W 2006 teren miejsca pamięci KL Plaszow został również wpisany do rejestru grobów i cmentarzy wojennych prowadzonego przez Wojewodę Małopolskiego, zob. [online] <https://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/2223>, 16 IX 2022.

³⁷ J. Kałęba, *Kraków. Były obóz koncentracyjny KL Plaszow zostanie upamiętniony przez miasto i ministerstwo*, 8 III 2021, [online] <https://krakow.naszemiasto.pl/krakow-byly-oboz-koncentracyjny-kl-plaszow-zostanie-ar/c13-8172617>, 17 II 2023; *Muzeum KL Plaszow, Misja i strategia*, [online] <https://plaszow.org/o-muzeum/misja-i-cele>, 17 II 2023.

³⁸ *Raport końcowy z konsultacji społecznych. Muzeum – Miejsce Pamięci KL Plaszow w Krakowie – konsultacje społeczne wokół zagadnień związanych z powstającym muzeum*, Kraków, 31 III 2020, [online] https://obywatelski.krakow.pl/konsultacje_spoleczne_-_zakonczone/243801,2149,komunikat,muzeum___miejsca_pamieci_kl_plaszow_w_krakowie___konsultacje_spoleczne_wokol_zagadnien_zwiazanych_z_powstajacym_muzeum.html, 16 IX 2022.

o charakterze przedwyborczym. Wykorzystywanie gniewu i rozżalenia osób przekonanych o doznanej krzywdzie w połączeniu z narastającymi nastrojami nacjonalistycznymi jest dość skutecznym populistycznym paliwem elekcyjnym. Podobnie działają media, dla których narracja o kradzieży ziemi i betonowaniu kolejnych części Krakowa jest bardzo pożądana jako dobrze sprzedający się news. Wśród organizacji toczących walkę o nieumuzealnianie tej przestrzeni istotną rolę odgrywają obecnie stowarzyszenie FestivALT, Grupa STOP Ogradzaniu Krzemionek i Akcja Ratunkowa dla Krakowa³⁹.

Na podstawie przedstawionego podziału widać, że przyczyną konfliktu jest przede wszystkim funkcja, jaką użytkownicy chcieliby przypisać miejscu pamięci. Dla części z nich powinno być otwartą przestrzenią zieloną, nieobarczoną bagażem historycznym. Ewentualnie dopuszczalna jest pamięć o przeszłości, lecz niekoniecznie ujęta w ramy muzealnej instytucji. Inni widzą w nim wręcz przedłużenie własnej posesji, nabytą przez zasiedzenie własność, której niesłusznie są pozbawiani. Dla pozostałych z kolei teren jest przede wszystkim cmentarzem, w tym miejscu spoczynku krewnych. Miejsce po obozie traktowane jest także jako argument w rozgrywkach politycznych i gorący materiał medialny. Wreszcie część uczestników procesu traktuje przestrzeń pobożową jako przypadek badawczy. Oczywistym utrudnieniem jest to, że mimo skrajnie różnych perspektyw większość z uczestników podchodzi w sposób pełen zaangażowania do swoich racji, powtarzając wciąż te same argumenty i nie wykazując chęci uczestniczenia w jakiegokolwiek formie dialogu⁴⁰.

Proces zachodzący w obszarze upamiętnienia KL Płaszów wydaje się obrazować zjawisko pamięci rywalizującej, będące dla Michaela Rothberga punktem wyjścia przy formułowaniu definicji pamięci wielokierunkowej, co – paradoksalnie – daje nadzieję na przyszłość. Jeśli bowiem podążycy za intuicją badacza, należałoby w opisywanym procesie widzieć nie grę o sumie zerowej, ale początek wzajemnych oddziaływań; działania produktywne, a na kolejnym etapie być może dialogiczne: *Pamięć nie jest własnością danej grupy ani też nie posiada tej grupy. Wydaje się raczej, że granice pamięci i tożsamości są porowate; to, co na pierwszy rzut oka wygląda jak moja własność, często okazuje się zapożyczeniem lub adaptacją z historii, która początkowo może wydawać się obca czy odległa*⁴¹. Ta zmiana będzie jednak kwestią przyszłości.

TRAUMA JAKO CZĘŚĆ PROCESU

Sytuacja, w której zachodzi proces związany z upamiętnieniem KL Płaszów, traumatyzuje wszystkich zaangażowanych. Trauma w tym przypadku może mieć podłoże dziedziczne albo może pojawić się w trakcie działań podejmowanych wokół miejsca

³⁹ Tamże; M. Śmietana, *Cmentarz...*

⁴⁰ Ilustracją tej postawy są posty grupy Stop Ogradzaniu Krzemionek zamieszczane na profilu w serwisie Facebook, [online] <https://www.facebook.com/groups/StopOgradzaniuKrzemionek>, 14 II 2023; oraz korespondencja wewnętrzna Muzeum KL Płaszów.

⁴¹ M. Rothberg, *Pamięć wielokierunkowa. Pamiętanie Zagłady w epoce dekolonizacji*, przeł. K. Bojarska, Warszawa 2015, s. 19.

pamięci. W przypadku osób związanych z byłymi więźniami ta zależność jest oczywista, jednak jeśli spoglądamy na osoby wtórnie włączone w ten proces, powiązanie nie wydaje się już tak jasne. Jednak trauma dotyka jednostki zarówno związane, jak i niezwiązane z instytucjami, jest także udziałem osób przeciwnych tej formie upamiętnienia, którą realizuje Muzeum KL Płaszow – o czym nie wolno zapominać.

Zajmowanie się, nawet *à rebours*, upamiętnieniem KL Płaszow jest rodzajem zanurzenia w cierpieniu. Takie doświadczenie oddziałuje na psychikę i wpływa na stopień tolerancji umożliwiającej budowanie relacji z innymi podmiotami. Podmiot doświadczający bólu jest wrażliwy i otwarty wyłącznie na własne doświadczenie, odczuwa je jako wyjątkowe, niepowtarzalne i nieporównywalne z żadnym innym doznaniem. Takie odczucia prowadzą do izolacji i potęgują subiektywizm w postrzeganiu rzeczywistości. Im dłużej w czasie rozwija się konflikt zapoczątkowany podjęciem procesu upamiętnienia, tym trudniej wskazać miejsce, gdzie mógłby zostać wznowiony dialog. Jest to tym trudniejsze, bo choć wspólnym punktem odniesienia jest śmierć wpisana w krajobraz poobozowy, to jest to w istocie początek patowej sytuacji. Według części aktantów ten fakt powinien być bowiem nieusuwalny, a zgodnie z wolą pozostałych – wręcz przeciwnie. Zaangażowani mają świadomość istnienia innych stron, ale raczej z definicji traktują osoby spoza swojego kręgu jako potencjalnych wrogów. W najlepszym razie występuje rodzaj akceptacji wykluczającej, który na gruncie anglosaskim definiuje się jako *not in my backyard*⁴², czyli zgoda na zmiany, jednak pod warunkiem, że nie dotkną one mojego obejścia.

W efekcie można postawić tezę, że niemal wszyscy uczestnicy przestają być obserwatorami, mimo deklarowanego obiektywizmu. Konsekwencją takiej sytuacji jest najczęściej zespół stresu pourazowego lub wtórny zespół stresu pourazowego⁴³ wywołowany przez wpływ miejsca pamięci na uczestników wraz ze sporem toczącym się wokół jego upamiętnienia. Sytuacja taka wydaje się pozbawiona wyjścia, warunkiem rzeczywistego uczestniczenia w procesie jest bowiem zaangażowanie w jego przebieg i w konsekwencji współpraca z pozostałymi stronami. Jak więc wyjść z impasu?

⁴² *Not in My Backyard Phenomenon*, Encyklopedia Britannica, [online] <https://www.britannica.com/topic/Not-in-My-Backyard-Phenomenon>, 26 VIII 2022

⁴³ Post Traumatic Stress Disorder (PTSD, zaburzenie po stresie traumatycznym) – uraz będący przyczyną PTSD może być wywołany nie tylko walką na froncie wojennym, uwięzieniem, przeżytą katastrofą komunikacyjną, kataklizmem przyrodniczym, terroryzmem, traumą związaną z doświadczeniami z obozu koncentracyjnego, torturami, lecz także może być skutkiem przemocy seksualnej lub wewnątrzrodzinnej. Objawy mają postać epizodów powtarzającego się przeżywania urazu na nowo w natrętnych wspomnieniach (reminiscencje) lub w snach. Można je podzielić na cztery kategorie: nadmierne pobudzenie i stan ciągłej gotowości; przeżywanie katastrofy w snach i nawracających wspomnieniach; zawężenie spostrzegania i zachowania; poczucie winy ocalałego. Por. A. Cebella, I. Łucka, *Zespół stresu pourazowego – rozumienie i leczenie*, „Via Medica” 2007, t. 4 (3), s. 130. Kolejną kategorią diagnostyczną jest wtórny zespół stresu pourazowego (Secondary Traumatic Stress Disorder), dotyczącego także osób, które nie są bezpośrednio narażone na traumatyczne wydarzenie, ale cierpią z powodu podobnych objawów jak ofiary traumy. Na rozwój STSD mają wpływ takie czynniki, jak: wysoki poziom ekspozycji na zdarzenia traumatyczne, wysoki poziom empatii i niewystarczająca sieć wsparcia społecznego. Por. J. Rodko, *Wtórny zespół stresu pourazowego u pracy strażaków i pracowników pogotowia ratunkowego – przegląd badań*, „Opuscula Sociologica” 2013, nr 3, s. 76.

Z reguły, gdy w procesie pojawia się konflikt, włącza się do niego mediatorów, którzy mają pomóc w znalezieniu wyjścia. Tymczasem w opisywanej sytuacji dotychczas mediator albo sam wybierał stronę, po której się opowiadał, albo też postrzegany był przez pozostałych uczestników procesu jako osoba stronnicza, co potwierdzało tym samym tezę o tym, jak trudno zachować neutralność w opisywanych przypadkach⁴⁴. Dlatego wydaje się, że w skomplikowany proces upamiętnienia KL Plaszow należy zaangażować więcej zróżnicowanych i nieoczywistych mechanizmów mediacyjnych, które docelowo będą redefiniować dotychczasowe rozumienie wspólnotowości. Z pewnością nie będzie to łatwym zadaniem. Krzysztof Frysztacki naświetla ten problem, określając skutki tego typu zjawiska jako stan kryzysu, który jednak prowadzić może do odnowy. Kryzys oznacza bowiem także odradzanie się energii⁴⁵.

W POSZUKIWANIU NEUTRALNOŚCI

Patrząc na złożoną sytuację związaną z upamiętnianiem KL Plaszow, wydaje się, że mimo wszystko to właśnie od naukowców kulturoznawców może zależeć rozpoczęcie dialogu. To spostrzeżenie wynika w z obserwacji oczekiwań osób nastawionych opozycyjnie wobec upamiętnienia, którym zdarza się upominać o naukową opinię, postrzeganą przez nich jako obiektywną, co koresponduje z oceną Dobrosława Mańkowskiego (przytoczoną za Mary Douglas): *epoka ta staje się epoką ekspertów, gdzie powszechna, codzienna wiedza jest poddawana krytyce i znaczenie ma tylko ta przedstawiana przez ekspertów*⁴⁶.

Jednak ta szansa nie jest wykorzystywana z kilku przyczyn. Mimo potencjału badawczego miejsca pamięci nie jest ono wystarczająco eksplorowane przez środowiska badawcze związane z nową humanistyką. Wymiana myśli i idei między naukowcami, będąca skutkiem zagłębienia się w kwestie związane z KL Plaszow, mogłaby przenieść się w sferę społeczną i stać się w ten sposób szansą na rozpoczęcie procesów leczniczych oraz zainicjowanie rzeczywistego dialogu w obszarze pozanaukowym. W tym kontekście trwająca od lat praca samych historyków wydaje się niewystarczająca, by zainicjować zmianę. Lub też na jej efekty przyjdzie poczekać dłużej, niż stałoby się to przy szerszym wsparciu środowisk kulturoznawczych, odbieranych często jako bardziej przyjazne niż historycy, często traktowani jako rygorystyczni.

Drugim powodem jest przywołane wcześniej ryzyko – badacz, wglębiając się w problem, z upływem czasu traci obiektywizm⁴⁷ lub też zaczyna być postrzegany przez

⁴⁴ Opisane sytuacje miały miejsce w 2019 r. podczas spotkania poprzedzającego konsultacje społeczne wokół zagadnień związanych z powstającym muzeum oraz podczas ich trwania.

⁴⁵ K. Frysztacki, *Kryzys i odnowa miejskiej wspólnoty-społeczności lokalnej*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 2018, 19 (1), s. 20.

⁴⁶ J. Wilkin, *Instytucjonalne i kulturowe podstawy gospodarowania. Humanistyczna perspektywa ekonomii*, Warszawa 2016, s. 147, za: D. Mańkowski, *Zmiana społeczna a instytucja społeczna – perspektywa teoretyczna*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2018, vol. 43, no. 1, s. 233-248.

⁴⁷ M. Ziółkowski, *Badanie rzeczywistości społecznej jako proces społeczny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1980, R. 42, z. 2, s. 287.

pozostałe zaangażowane osoby jako popierający jedną z opcji. Jednak uniknięcie tej pułapki wydaje się możliwe dzięki wyważeniu proporcji w skali obserwacji zaangażowanej stosowanej przez badaczy.

W tle zaś może znajdować się jeszcze jedna istotna przyczyna, którą Krzysztof Arbiszewski ujmuje następująco: *Po humanistycznej stronie akademii łatwo doświadczyć swobodnego rozstrojenia czy nieprzystawalności praktyki humanistów i sposobów jej ujmowania w instytucjonalne ramy*⁴⁸. I choć autor przywołanej frazy pisze przede wszystkim o biurokratycznym uwikłaniu humanistów, to jednak wydaje się, że jego diagnoza wyjaśnia, dlaczego nie zawsze można oczekiwać, że naukowiec – z założenia teoretyk – okaże wsparcie praktykowi, którym w opisywanym procesie jest reprezentant instytucji, czyli muzealnik. To z kolei powoduje rozgoryczenie muzealników, którzy w jakimś sensie również traktują siebie jako naukowców, podkreślając badawczy aspekt swojej działalności. Tym samym częsty brak wsparcia ze strony środowisk naukowych postrzegany jest przez nich jako rodzaj zdrady. Obecność muzeum w procesie upamiętniania KL Płaszow prowadzi do uaktywnienia i konfrontacji dwóch zjawisk: zmiany społecznej i instytucji społecznej, co generuje konflikt opisywany przez przywołanego wcześniej Dobrosława Mańkowskiego: *Zasadniczą funkcją społeczną instytucji jest więc określenie tego, co członkom grup społecznych wolno w określonych warunkach zrobić, a jakie zachowanie traktowane jest jako niedopuszczalne*⁴⁹. Praca muzealników ma w pewnym sensie charakter autorytarny. Nadawanie formy pamięci i nazywanie tego działania wspólnym obrazem przeszłości zawsze może spotykać się ze sprzeciwem. Tym samym pracując w muzeum, należy być przygotowanym na krytykę bądź przejawy niechęci. Rzecz jednak leży w proporcji i w wynikającym z niej poczuciu osamotnienia i izolacji. W pewnym momencie bowiem na drodze do upamiętnienia KL Płaszow muzealnik zaczyna mieć poczucie, że realizuje wyłącznie swoją fantazję na rzecz niegdyś zbiorowych oczekiwań. Takie odczucie może być znowu subiektywnym wyrazem bólu tej grupy uczestników. Jeśli jednak byłoby prawdziwe – to nie jest to kierunek, w którym należałoby podążać, upamiętniając KL Płaszow. Takiej oceny można jednak dokonać, wyłącznie patrząc na proces upamiętnienia z zewnątrz, starając się – na ile to możliwe – realizować zasady naukowego obiektywizmu.

ZAKOŃCZENIE

Każda z grup aktantów, na których oddziałuje proces upamiętnienia KL Płaszow, ma swoją wrażliwość, swoje racje i co za tym idzie, swoje cierpienie. Swoje, co obserwuje się obecnie w przestrzeni społecznej, jest znacznie ważniejsze niż cudze. Trwający proces może zmienić wektor emocji, ale taka zmiana wymaga nie tylko czasu, lecz i katalizatora. Muzealnik, upamiętniając były obóz, prowadzi edukację, czyli stosuje metody perswazyjne o długim trwaniu. Jednak by nie wygasła nadzieja budowana na podstawie

⁴⁸ K. Abriszewski, *Popularyzacja, innowacje i rozproszone laboratoria w humanistyce*, „Teksty Drugie” 2021, nr 2, s. 45.

⁴⁹ Mańkowski, *Zmiana...*, s. 235.

skuteczności przekazywania wiedzy na temat miejsca pamięci, potrzebny jest czynnik dodatkowy, który pobudzi wrażliwość osób zaangażowanych. Takie działanie powinno odbyć się tu i teraz, *in situ*. Mówiąc dzisiaj o byłym obozie, mamy do czynienia ze swoim laboratorium pamięci, w którym wszystkie relacje zachodzą w miejscu, w którym wciąż znajdują się szczątki ludzkie. Nawet bliskość negowanej śmierci jest traumatyzująca, potrzeba więc pewnego dystansu, by zainicjować dialog. Ta możliwość wydaje się leżeć przede wszystkim po stronie badaczy kulturoznawczo zainteresowanych tematem, pod warunkiem, że temat ów podejmą i że nie zmienią się w zbyt zaangażowaną stronę pod wpływem emocji związanych z miejscem pamięci.

Obecnie założyć należy, że proces upamiętnienia jest w raczej niemożliwym do zatrzymania toku, miejsce pamięci ma opiekuna i ostatecznie zyska fizyczną infrastrukturę. Negowanie tego faktu nie spowoduje, że Muzeum KL Płaszów zniknie. Natomiast teraz rzeczywista stawka toczy się o sprawę miękkie, nieinwestycyjnie – kluczowe dla długiego trwania instytucji, która wbrew temu, jak jest czasem postrzegana, ma społeczny charakter⁵⁰.

BIBLIOGRAFIA

Książki, monografie

- Bednarek M., *Sytuacja prawna cmentarzy żydowskich w Polsce 1944-2019*, Kraków–Budapeszt–Syrakuzy 2020.
- Bieberstein A., *Zagłada Żydów w Krakowie*, Kraków–Wrocław 1986.
- Bielawski K., *Zagłada cmentarzy żydowskich*, Warszawa 2020.
- Crowe D.M., *Oskar Schindler. Prawdziwa historia*, przeł. Z. Łomnicka, Warszawa 2015.
- Czerkawski A., Dunin-Wąsowicz M., *Płaszów*, Warszawa 1967.
- Herr M., *Depeše*, przeł. K. Majer, Kraków 2016.
- Jarkowska-Natkaniec A., *Wymuszona współpraca czy zdrada? Wokół przypadków kolaboracji Żydów w okupowanym Krakowie*, Kraków 2018-2019.
- Karski K., *KL Płaszów. Przewodnik archeologiczny*, Kraków 2020.
- Keneally T., *Schindler's Arc*, Serpentine Publishing Co. Pty Ltd., 1982.
- Kielkowski R., *...zlikwidować na miejscu! Z dziejów okupacji hitlerowskiej w Krakowie*, Kraków 1981.
- Kotarba R., *Niemiecki obóz w Płaszowie 1942-1945*, Warszawa–Kraków 2009.
- Kotarba R., *Niemiecki obóz w Płaszowie 1942-1945. Przewodnik historyczny*, b.m.w. 2014.
- Ostrowska J., *Przemilczane. Seksualna praca przymusowa w czasie II wojny światowej*, Warszawa 2018.
- Pankiewicz T., *Apteka w getcie krakowskim*, Kraków 1947.
- Pemper M., *Prawdziwa historia listy Schindlera*, przeł. A. Kuć, Warszawa 2006.

⁵⁰ Potwierdza to także nowa definicja Muzeum, zatwierdzona podczas odbywającej się w Pradze w okresie od 20 do 28 sierpnia 2022 r. 26. Konferencji Generalnej ICOM, [online] <https://muzeauczelnia-ne.pl/aktualnosci/26-konferencja-generalna-icom-nowa-definicja-muzeum/>, 16 IX 2022.

- Rothberg M., *Pamięć wielokierunkowa. Pamiętanie Zagłady w epoce dekolonizacji*, przeł. K. Bojarska, Warszawa 2015.
- Sachslehner J., *Kat z „Listy Schindlera”. Zbrodnie Amona Leopolda Götha*, przeł. D. Salamon, Kraków 2010.
- Stendig J., *Płaszów. Ostatnia stacja krakowskiego żydostwa*, red. M. Bednarek, Kraków 2020.
- Teege J., Nikola S., *Amon. Mój dziadek by mnie zastrzelił*, przeł. E. Twardoch, Warszawa 2014.
- Wroński T., *Obóz w Płaszowie, miejsce masowej eksterminacji ludności żydowskiej, polskiej i innych narodowości w latach 1942-1945*, Warszawa 1981.
- Zbroja B., *Miasto umarłych. Architektura publiczna Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Krakowie w latach 1868-1939*, Kraków 2005.
- Żychowski J., *Wpływ masowych grobów z I i II wojny światowej na środowisko przyrodnicze*, Kraków 2008.

Prace zbiorowe

- Charlesworth A., *The topography of genocide*, [w:] *The Historiography of the Holocaust*, red. D. Stone, London 2004, s. 216-252.
- Grądzka-Rejak M., *Strach a postawy, zachowania i strategie kobiet zamkniętych w ZAL/KL Płaszów służące przetrwaniu*, [w:] *Odpowiedzialność biernych*, red. A. Bartuś, Oświęcim 2021, s. 215-232.
- Historia w przestrzeniach pamięci*, red. T. Kranz, Lublin 2021.
- Karski K., Śmietana M., *Badania archeologiczne jako sposób odkrywania autentyczności Miejsca Pamięci KL Płaszów*, [w:] *Materiałne pozostałości konfliktów i zbrodni XX wieku w świetle najnowszych badań archeologicznych*, red. H. Mik, W. Węglińska, Gdańsk 2019, s. 103-121.
- Karski K., Śmietana M., *Krajobraz (miejsca) pamięci. Terapeutyczna rola badań archeologicznych w procesie kształtowania praktyk pamięci na terenie KL Płaszów*, [w:] *Kultury i krajobrazy pamięci*, red. M. Dziewierski, B. Pactwa, Katowice 2019, s. 159-174.
- Kaszyński H., Maciejewska O., *Krzywda. Odpowiedzialność. Przebudzenie. Wokół pamięci krakowskiego getta i KL Płaszów*, [w:] *Miejsca (nie)pamięci*, red. D. Strojnowska, Kraków 2019, s. 164-177.
- Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 8, red. A. Königseder, München 2009.
- Płaszów. Odkrywanie*, red. D. Strojnowska, Kraków 2016.
- Proces ludobójcy Amona Leopolda Goetha*, oprac. S. Kosiński, T. Cyprian, M. Siewierski, Kraków–Łódź–Warszawa 1947.
- Sendyka R., *Pryzma – zrozumieć nie-miejsce pamięci*, [w:] *Inne przestrzenie, inne miejsca*, red. D. Czaja, Wołowiec 2013, s. 278-299.
- Śmietana M., *Wierność pustce. Autentyzm w obszarze byłego obozu Płaszów*, red. P. Majewski, Warszawa 2019, s. 24-30.
- Wódz J., *Poczucie przynależności lokalnej – niektóre czynniki konstytutywne*, [w:] *Spoleczności lokalne. Teraźniejszość i przyszłość*, red. B. Jałowiecki, K.Z. Sowa, P. Dudkiewicz, Warszawa 1989, s. 44-60.
- W 3-cią rocznicę zagłady getta w Krakowie (13. III. 1943 – 13. III. 1946)*, red. M. Borwicz, Kraków 1946.

Czasopisma

- Abriszewski K., *Popularyzacja, innowacje i rozproszone laboratoria w humanistyce*, „Teksty Drugie” 2021, nr 2, s. 45-62.
- Charlesworth A., Addis M., *Memorialization and the Ecological Landscapes of Holocaust Sites: The Cases of Plaszow and Auschwitz-Birkenau*, „Landscape Research” 2002, vol. 27, no. 3, s. 229-251.
- Hirsch M., *Pokolenie postpamięci*, przeł. M. Borowski, M. Sugiera, „Didaskalia” 2011, nr 105, s. 18-36.
- Karski K., Śmietana M., *Muzeum – archiwum pamięci. Uwagi na temat roli materiałów archeologicznych w muzeach – miejscach pamięci na przykładzie KL Plaszow*, „Folia Praehistorica Posnaniensia” 2019, t. 24, Poznań, s. 289-308.
- Kaszyński H., Pawlikowska J., Maciejewska O., *Dziedzictwo KL Plaszow: refleksje z perspektywy klinicznej pracy socjalnej*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein” 2019, t. 21-22, s. 313-252.
- „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2020, nr 38.
- Mańkowski D., *Zmiana społeczna a instytucja społeczna – perspektywa teoretyczna*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2018, vol. 43, no. 1, s. 23-248.
- Owoc T., Karski K., *Fundamenty pamięci. O doświadczeniu przestrzeni i pozostałości po byłym obozie koncentracyjnym w Miejscu Pamięci KL Plaszow*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2018, nr 6, s. 135-144.
- Porąbka S., *Kulturowe aspekty sporu wokół form upamiętnienia KL Plaszow w Krakowie*, „Politeja” 2020, vol. 17, nr 4 (67), s. 169-184.
- Rodko J., *Wtórny zespół stresu pourazowego w pracy strażaków i pracowników pogotowia ratunkowego – przegląd badań*, „Opuscula Sociologica” 2013, nr 3, s. 76.
- Sendyka R., *Miejsca, które straszą (afekty i nie-miejsca pamięci)*, „Teksty Drugie” 2014, nr 1, s. 84-102.
- „Teksty Drugie” 2017, nr 2.
- Wachuła M., *Refleksja o statusie miejsca-po-obozie na przykładzie krakowskiej Fabryki Kabli w perspektywie relacji Joanny Ringel*, „Narracje o Zagładzie” 2017, nr 3, s. 345-360.
- Ziółkowski M., *Badanie rzeczywistości społecznej jako proces społeczny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1980, R. 42, z. 2, s. 285-307.

Źródła archiwalne

ANK, sygn. 29/1431/408, WdsW, s. 307.

Źródła internetowe

- Budynek czy park pamięci? Muzeum na terenie KL Plaszow bardziej dzieli niż łączy*, „Love-Kraków.pl” 2022, 30 IX, [online] https://lovekrakow.pl/aktualnosci/budynek-czy-park-pamieci-muzeum-na-terenie-kl-plaszow-bardziej-dzieli-niz-laczy_37854.html.
- Gdy polował na ludzi, zakładał szalik i kapelusz. Za co zabijał Amon Göth w obozie Płaszów w Krakowie*, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=Ofq40xJh8-c>.
- Kałęba J., *Kraków. Były obóz koncentracyjny KL Plaszow zostanie upamiętniony przez miasto i ministerstwo*, 8 III 2021, [online] <https://krakow.naszemiasto.pl/krakow-byly-oboz-koncentracyjny-kl-plaszow-zostanie/ar/c13-8172617>.

- Młynarz J., *Kraków i nowy konflikt społeczny, tym razem wokół terenu byłego nazistowskiego obozu koncentracyjnego KL Płaszów*, [online] <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/jacek-mlynarz-inicjatywa-ktora-powinna-laczyc-rozne-srodowiska-tworzy-bariery-i-dzieli-na-lata-a-mozna-bylo-inaczej/>.
- Mrowiec M., *Kraków. Emocje wokół tworzonego muzeum KL Płaszów*, „Dziennik Polski” 2019, 1 VII, [online] <https://dziennikpolski24.pl/krakow-emocje-wokol-tworzonego-muzeum-kl-plaszow/ar/c1-14245807>.
- Muzeum KL Płaszów, *Misja i strategia*, [online] <https://plaszow.org/o-muzeum/misja-i-cele>.
- Nagayama E., *Trauma, Affecting, and Literary Narrative: Metaphor and Synthesis in Płaszów, a Former Concentration Camp in Poland*, [online] <https://spectressnetwork.files.wordpress.com/2014/06/eda-nagayama-usp-spectress-cultural-trauma.pdf>
- Not in My Backyard Phenomenon*, Encyklopedia Britannica, [online] <https://www.britannica.com/topic/Not-in-My-Backyard-Phenomenon>.
- Nowa definicja Muzeum, zatwierdzona podczas odbywającej się w Pradze w okresie od 20 do 28 sierpnia 2022 r. 26. Konferencji Generalnej ICOM*, [online] <https://muzeauczelniane.pl/aktualnosc/26-konferencja-generalna-icom-nowa-definicja-muzeum/>.
- Przeżyła piekło, ale ocalił ją Oskar Schindler. Pani Niusia wciąż pamięta niemieckie zbrodnie...*, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=k95fpnZnLHs>.
- Raport końcowy z konsultacji społecznych. Muzeum – Miejsce Pamięci KL Płaszów w Krakowie – konsultacje społeczne wokół zagadnień związanych z powstającym muzeum*, Kraków, 31 III 2020, [online] https://obywatelski.krakow.pl/konsultacje_spoeczne_-_zakonczone/243801,2149,komunikat,muzeum___miejsca_pamieci_kl_plaszow_w_krakowie___konsultacje_spoeczne_wokol_zagadnien_zwiazanych_z_powstajacym_muzeum.html.
- Rejestr grobów i cmentarzy wojennych*, Wojewoda Małopolski, [online] <https://grobywojenne.malopolska.uw.gov.pl/pl-PL/Home/Obiekt/2223>.
- Rozumienie i rozwiązywanie problemów społecznych. Dodatek Nr 1 do Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Krakowa na lata 2015-2020*, s. 2-3, [online] https://ngo.krakow.pl/aktualnosc/194333,52,komunikat,konsultacje_strategii_rozwiazywania_problemw_spoecznych_krakowa_na_lata_2015-2020.html.
- Spór o upamiętnienie byłego obozu koncentracyjnego w Płaszowie*, „Fakt” 2022, 2 X, [online] <https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/krakow/krakow-spor-o-upamietnienie-obozu-kl-plaszow/s8wkdd5>.
- Szymański W., *Miejsce pamięci – pomnik – anty-pomnik*, „Contemporary Art and Memory” (Part II) 2015, <https://doi.org/10.11588/riha.2015.1.70085>.
- Śmietana M., *Cmentarz – muzeum. Poza kategoriami*, [w:] *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w teorii i praktyce*, red. A. Niedźwiedz, I. Okręglicka, Kraków 2021, s. 28-41, <https://doi.org/10.12797/9788381383493.03>.
- Uchwała Nr XLVII/1273/20 Rady Miasta Krakowa z dnia 14 października 2020 r. w sprawie utworzenia samorządowej instytucji kultury: Muzeum – Miejsce Pamięci KL Płaszów w Krakowie. Niemiecki nazistowski obóz pracy i obóz koncentracyjny (1942-1945) (w organizacji)*, Biuletyn Informacji Publicznej, Miasto Kraków, [online] https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=167&sub_dok_id=167&sub=uchwala&query=id%3D25210%26typ%3Du.
- Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa małopolskiego z uwzględnieniem podziału na powiaty i gminy*, stan na styczeń 2021 r., Wojewódzki Urząd

Ochrony Zabytków w Krakowie, [online] <https://www.wuoz.malopolska.pl/wp-content/uploads/2021/02/Rejestr-powiaty-styczne%C5%84-2021.pdf>.

Zapomniany obóz koncentracyjny, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=bZDqVFo3Lak>.
Zarządzenia Prezydenta Miasta Krakowa w sprawie ustalenia Regulaminu Konkursu w Konkursie urbanistyczno-architektonicznym na opracowanie koncepcji zagospodarowania przestrzennego terenów byłego „OBOZU PŁASZÓW”, numer: 2659, data podpisania: 6 XII 2006, Biuletyn Informacji Publicznej, Miasto Kraków, [online] https://www.bip.krakow.pl/zarzadzenie/2006/2659/w_sparwie_ustalenia_Regulaminu_Konkursu_w_Konkursie_urbanistyczno-architektonicznym_na_opracowanie_koncepcji_zagospodarowania_przestrzennego_terenow_bylego__OBOZ.html.

Prace niepublikowane

Ciszewska K., *Przemoc seksualna podczas Holokaustu na przykładzie ZAL/KL Płaszów (1942-1945) oraz ZAL Szepnie (1943-1944)*, praca magisterska, Uniwersytet Jagielloński 2019 (mnps.).

Szkarłat A., *Historia życia Henryka Zvi Zimmermanna żydowskiego więźnia Julagu III Bieżanów podoboju KL Płaszów z uwzględnieniem działalności kurierów z powiatu nowosądeckiego zajmujących się ratowaniem Żydów podczas II wojny światowej*, praca licencjacka, Uniwersytet Jagielloński 2017 (mnps.).

Wachuła M., *Ocalić od zapomnienia. Wybór i opracowanie relacji więźniów obozu pracy przymusowej przy fabryce kabli w Płaszowie (edycja krytyczna)*, praca doktorska, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN 2020 (mnps.).

Węgrzyn Ł., *Morfologia nazistowskich obozów koncentracyjnych i zagłady na terytorium okupowanej Polski*, praca doktorska, Uniwersytet Łódzki 2018 (mnps.).

Filmy

Córka oprawcy (Inheritance), reż. James Moll, prod. USA, 2006.

Julius Madritsch. Sprawiedliwy wśród narodów świata, reż. Piotr Szalsza, prod. Austria–Polska, 2018.

Schindler: The Real Story, reż. Jon Blair, prod. UK, 1983.

Marta ŚMIETANA – kulturoznawczyni, kustosz, kierowniczką Działu Muzealnego Muzeum KL Płaszów. Współtworzy i realizuje projekty oraz prowadzi działania badawcze dotyczące byłego obozu Płaszów i historii Krakowa z okresu II wojny światowej.